

civilizational dimension]. – К.: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – 496 s.

17. Politychna nauka v Ukraini. 1991–2016: u 2 t. T. 2. Teoretyko-metodolohichni zasady i kontseptualni pidsumky vitchyznianskykh doslidzhen [Political science in Ukraine. 1991-2016: in 2 t. T. 2. Theoretical and methodological foundations and conceptual results of domestic studies]. – К.: Parlament. vyd-vo, 2016. – 704 s.

18. Tvorennia prostoru suspilnoi doviry v Ukraini XXI stolittia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 17–19 liutoho 2016 roku [The creation of a space of public confidence in Ukraine of the XXI century: materials of international scientific-practical conference, Lviv, 17–19 Feb 2016] – К.: DVNZ «Univrsytet bankivskoi spravy», 2017 – 523 s.

Балабан Р. В., кандидат политических наук, старший научный сотрудник, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Кураса. НАН Украины (Киев, Украина), E-mail: visnukdnu@i.ua

Исследования политического протеста отечественной наукой (от практики советского периода до истоков исследований в отечественных диссертациях).

Аннотация. В статье отмечается, что политический протест, как таковой в советский период тотально отвергался и не мог быть предметом исследования. Была выработана единая практика по отношению к несогласным с официальным укладом, а именно – физическое уничтожение или изоляция.

Политический протест стал сейчас касательным предметом исследования в отечественной науке и требует основательного научного осмысления для выработки концепта взаимодействия, реагирования, урегулирования между государством и субъектом протеста и другими участниками гражданского общества.

Ключевые слова: политический протест, протестное движение, протестное действие, оппозиция, исследования

Balaban R., PhD in political sciences, senior researcher, I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Studies of political protest domestic science (from the practice of the soviet period to the beginning of studies in domestic theses).

Abstract. The article notes that political protest, such as in the Soviet period was totally rejected and could not be the subject of study. Have been developed a common practice against those who disagree with the official way, namely, physical destruction or isolation.

Political protest has now become tangential subject of study in domestic science and requires a thorough scientific understanding to develop the concept of interaction, response, and settlement between the state and the subject of the protest and other civil society actors.

Keywords: political protest, protest movement, protest action, the opposition research.

УДК 323.232

Новакова О. В.,

професор, доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманов
(Київ, Україна), E-mail: nev_lg@ukr.net

ТРЕНД ПОПУЛІЗМУ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглядаються сучасні чинники розвитку політичного популізму з огляду на його переважно негативний зміст, що проявляється в ключових засадах та методах діяльності. Аналізуються основні якісні характеристики популізму як політичного явища. Досліджується причина його популярності в сучасному суспільно-політичному просторі, а також наслідки застосування як для самих популістів, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: популізм, політика, політична ідеологія, громадянське суспільство.

В сучасному світі спостерігається надвисока концентрація ознак популізму в

соціально-політичному житті як окремих країн, так і світової спільноти, що приводить до загострення хворобливих, деструктивних і дуже загрозливих процесів. Про такі надмірні прояви популізму свідчить багато явищ. Це – і результати референдумів у Нідерландах щодо підтримки Угоди про асоціацію України та ЄС та щодо виходу Британії з Євросоюзу, і перемога Дональда Трампа у США, і передвиборча риторика Марін Ле Пен у Франції, і російська ідеологічна мобілізація з метою реалізації власних імперських амбіцій, і багато іншого. Тому вдається доцільним використання поняття «синдром» для характеристики ролі популізму в політиці XXI сторіччя.

Саме надмірний розвиток популізму та ігнорування конструктивних ідей Просвітництва вважає головною ознакою актуальної кризи політики екс-радник британського прем'єра М.Тейлор, переконуючи, що «сучасний політичний процес шкідливий для суспільства. Політика стала якорем, який тримає суспільство на дні, не дає йому піднятися і змінитися. Людям пропонують легкі відповіді на складні запитання, тоді як легких відповідей не існує взагалі. Виходить, що прості відповіді не спрацьовують, громадяни обурюються й втрачають будь-яку віру» [1].

Нестабільні політичні обставини, зовнішня агресія, різке падіння рівня життя в Україні спричинили загальне розчарування громадян в багатьох політичних діячах демократичного табору, які досі не знайшли вихід із складного економічного, політичного і соціального становища країни. Така ситуація також створює підґрунтя для того, щоб зневірені люди «хапалися за соломинку» у вигляді гучних епагажних діячів, що брутально критикують владу та рішуче обіцяють вирішити усі проблеми «вже сьогодні».

Широке розповсюдження популізму приводить до актуалізації його аналізу в наукових дослідженнях. Вивченню природи популізму та його класифікації приділялося вже доволі багато уваги, хоча окремим об'єктом наукових розвідок він став лише в другій половині ХХ ст. Серед зарубіжних фахівців можна виокремити таких вчених, як М. Дуглас, Р. Хофстадтер, Дж. Маккен, І. Доннеллі, С. Хофман, М. Конован, Г. Іонеску, Е. Геллнер, Д. Макре, А. Валіцький, М. Баранов та інші. В Україні ж дослідженням практичного застосування популізму займалися Д. Видрін, М. Дем'яненко, С. Мигаль, І. Побочий, Т. Радь та інші. Проте сучасні його аспекти, загрози для суспільно-політичного розвитку та шляхи послаблення його впливів залишаються не достатньою мірою вивчені. Тому, мета статті проаналізувати сутність та чинники активізації популізму у сучасному політичному процесі, спробувати сформулювати шляхи запобігання популістським впливам.

Феномен популізму в сучасному розумінні характеризується досить неоднозначно – це і політичний рух, і ідеологія чи доктрина, і тип поведінки, і стратегія політичної діяльності. Багатоманітність підходів до тлумачення даного поняття, пов'язана у першу чергу зі специфікою його історичного розвитку [2, с. 13]. Канадський історик М. Макміллан, визначаючи специфіку популізму визначає: «Сучасний популізм має більш складні цілі і робить більш радикальні заяви, ніж його попередник зразка ХІХ століття. Нинішні популісти щедрі на ненависть і скупі на повагу до конкретної політики. Вони використовують ідеї як правої, так і лівої ідеології, причому найчастіше одночасно. Політична орієнтація неважлива для популізму, тому що його не хвилює правда і конкретні пропозиції щодо зміни ситуації в тій чи іншій області на краще. Популізм – це маніпуляція почуттями, здійснювана харизматичними лідерами» [3].

У практичному вимірі популізм все більше перетворюється на різновид політичної комунікації між політиками та виборцями. У цьому контексті популізм розглядається як форма мобілізаційних та маніпулятивних комунікативних технологій у політиці, що реалізуються за допомогою різноманітних засобів (політичні промови, виступи, коментарі, політична реклама, буклети, проспек-

ти, політична програма, відеоролики тощо). При цьому популізм для досягнення достовірності використовує загальновідомі проблеми, не пояснюючи їх об'єктивних причин та взаємозв'язку з інтересами окремих суспільних груп. Як зазначає М. Дем'яненко: «Він опирається на реальні та конкретні факти заради того, щоб продемонструвати свою інтегрованість у життя і використати їх для засвідчення власної уваги до головних проблем суспільства, і разом з тим – приховати за ними та за обіцянками їх задовольнити свої стратегічні цілі і завдання» [4].

Активізація ролі популізму почала спостерігатися у Європі з другої половини ХХ сторіччя. Відомий дослідник цього явища, П. Таггарт сформулював декілька чинників, що сприяли виходу популізму на передові рубежі політичного життя:

1. Формування «правого популізму», який виявився в ідеологіях та діяльності крайніх «правих» партій, що просувають антиемігрантські ідеї.

2. Руйнування у 90-х роках комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи, що сприяло маргіналізації суспільства поширенню популістської мобілізації в цих країнах.

3. Поява ознак кризи легітимності в багатьох ліберальних демократіях. Це в свою чергу викликалося кризою класичних парламентських політичних партій і розповсюдженням відчуття недовіри до політиків і еліт.

4. Розвиток європейської інтеграції, та ще масштабнішого процесу глобалізації, що приводить до формування нових форм політики, нових викликів та нових аспектів інституційної нестабільності [5, с. 65–66].

Дані чинники зберегли та навіть підсилили своє значення у ХХІ сторіччі, цьому посприяли, на думку А. Романюка, такі процеси, як перенесення уваги у демократичному розвитку з захисту прав більшості на гарантування прав меншості; розвиток та підсилення форм безпосередньої демократії та засобів масової комунікації, що відповідає ідеологічній риторичній популізму; актуалізація на противагу глобалізму звернень до національних цінностей і заперечення універсальних критеріїв розвитку суспільного життя; ускладнення та бюрократизація процесу прийняття рішень і політичного процесу загалом у межах європейських національних держав. Усе це призводить до непрозорості діяльності влади, ускладнює розуміння «простим громадянином» сутності політичного процесу, сприяє формуванню підозр і відповідно веде до зацікавленості у «простій, зрозумілій» політиці [6, с. 240].

Найбільшою загрозою популізму, на нашу думку, є те, що його апелювання до «простих, швидких рішень» суперечить об'єктивній тенденції до ускладнення змісту та підсилення динамічності сучасних політичних процесів, а відповідно і виникнення все більш складних, масштабних завдань перед суспільством. Вирішити ці завдання окремо не спроможна ні влада, ні громадянське суспільство, необхідна комунікативна взаємодія (за Ю.Хабермасом) для досягнення поставленої мети.

Натомість, популізм переконує в тому, що головне для громадян – це не повсякденна, копійка праця щодо суспільного та державницького будівництва, а обрати «політика-мачо», який нічого не боїться, ні в чому не сумнівається (бо володіє абсолютною правдою), знає відповіді на усі питання і, головне, гучно обіцяє вирішити проблеми дуже швидко. А потім треба заспокоїтись, і не заважати політикам керувати на свій розсуд у межах виборчої каденції. Помилковість даної логіки полягає у неможливості вирішення більшості сучасних проблем суто владними інститутами без мобілізації зусиль усього суспільства. Насправді, об'єктивною необхідністю є якнайширше запровадження функціональної взаємодії влади і громадян, активна співпраця у впорядкуванні спільного життя.

Таким чином, одним з головних сучасних викликів є зниження рівня раціональності політичної діяльності, яке виявляється зокрема в тому, «що люди ухвалюють рішення керуючись емоціями». Як зазначає М.Тейлор, на проблеми ми «можемо реагувати двома способами: або бути цинічними й розчаровуватися, або

ж стати самокритичними. Треба наважитися проаналізувати, де ми схилили, що зробили не так і що варто змінити. Великою проблемою сьогодні є злість, гнів. Ми живемо у світі, в якому вельми багато людей піддаються гніву. Їм кажуть, що їхнє життя не є настільки хорошим, яким могло б бути, і в цьому винен хтось інший. І це небезпечно. Це спекуляції на людських емоціях» [7]. Саме дераціоналізація є ознакою кризи сучасної політики, оскільки вона остаточно перетворюється на технологічні перегони, коли логіка діяльності є логікою боротьби, руйнування, а не логіка порозуміння заради спільного вирішення надскладних проблем сучасності.

У контексті зростання загрозливих впливів популізму вважаємо недоцільним акцентування на його відносно позитивних функціях. Так іноді дослідники називають таку його привабливу характеристику, як «спілкування на зрозумілій для більшості мас мові» [8], або те, що «популістська свідомість – це особливий демократичний компонент політичної культури, суттю якого є прагнення широких народних мас до справжньої і безпосередньої участі в політичному процесі» [9, с. 46].

На нашу думку усі ці «позитиви» повинні забезпечуватися такими рисами політики, як «відкритість» та «популярність», а термін «популізм» доцільно використовувати у jednoznacно негативному контексті, як визначення нераціональної політики ігнорування об'єктивних тенденцій суспільного розвитку та спекуляції на емоціях громадян з метою досягнення власної мети й перемоги над опонентами.

На підтвердження такого формулювання згадаємо, наприклад, зміст виступу правої популістки, лідера «Національного фронту» Марін Ле Пен на перших теледебатах кандидатів у президенти Франції, головною тезою якого стало обґрунтування загрози ісламізації французького суспільства таким «важливим» фактом, що за словами ораторки, «кілька років тому на пляжах Франції не зустрічалися буркіні». Вона голосно заявила про намір повністю зупинити приплив іноземців в країну, абсолютно проігнорувавши зауваження іншого кандидата - соціаліста Б. Амона - про те, що «відсоток іноземців у Франції не змінюється з 30-их років минулого століття» [10].

Окрім гіпертрофованої емоційності та нераціональності сучасний популізм визначається також еkleктизмом та паразитизмом, який характеризується механічним запозиченням популярних гасел з інших політичних ідеологій. Особливо «ліана популізму» любить обгортатися навкруги ідеї «соціальної справедливості» та «національного патріотизму». Відомий соціолог Д. Пелс наголошує у цьому аспекті, що «популісти нині сплавлюють до купи зовсім різні речі, формують нову ідеологію. Тому так важко решті політиків знаходити й давати їм адекватну відповідь. Популісти вкрали саме поняття свободи й солідарності, демократії. Історично коріння цього поняття сягає історії соціальної демократії, для якої свобода була не виключно й суто свободою нації, а свободою кожного індивіда передусім. Нині те, що було вкрадено, треба відшукати, а якщо потрібно, винайти заново» [11].

Звичайно, необхідно враховувати те, що перспективи розвитку та сприйняття популізму у різних країнах виглядають по-різному. Так, чим вищим є розвиток демократії, тим менше шансів на перемогу політиків-популістів, оскільки цьому перешкоджають зрілість та досвідченість громадянського суспільства, освіченість населення, наявність значного прошарку середнього класу, інформаційна відкритість, тощо. Прикладом цього є достатньо швидка реакція на «загрозу популізму» в сучасних Нідерландах. Суспільство цієї країни оперативним зробило висновки з перемоги популістів під час референдуму щодо ратифікації Угоди про асоціацію Україна-ЄС, і на парламентських виборах (15 березня 2017р.) створило декілька дієвих запобіжників руйнівним впливам на суспільно-політичне життя. Так, більшість партій, включаючи і прем'єра Марка Рюгге та його політичну

силу, заявили, що не збираються формувати коаліцію за участю ультраправої Партії свободи Герта Вілдерса. Відповідно, навіть за умови перемоги на виборах правих популістів, вони не отримали б більшості у парламенті. Нідерланди, як вже сьогодні відомо, з гідністю пройшли тест на популізм, віддавши більшість голосів за правочентристську «Народну партію за свободу та демократію» М.Рюгге. Ще одним «запобіжником» для шкідливих маніпуляцій громадською думкою під час виборів стало підсилення кібербезпеки. Побоюючись намагань Росії втрутитися у вибори за допомогою сучасних технологій, Нідерланди навіть вирішили відмовитись від електронного підрахунку голосів та прийняли рішення рахувати бюлетені вручну [12]. Все це наочно демонструє, що за наявності установлених демократичних практик, суспільство може успішно протистояти популізму. Про це певним чином свідчать також і останні вибори в Австрії та Болгарії, де помірковані демократичні сили перемогли у важкій боротьбі з лівими та правими популістами.

У суспільствах же перехідного типу, до яких належить і Україна, громадяни підсвідомо тяжіють до швидкого вирішення наявних проблем і не схильні до повсякденної участі у цьому процесі. Тому вони більш лояльні до політиків, які обіцяють краще життя вже сьогодні. До того ж в нашій країні відсутні потужні ліві партії, що у своїх програмах та діяльності актуалізують соціальні проблеми та питання загальної справедливості, тому їх місце активно займають популісти, для яких соціальна справедливість – не ідеологія, а засіб отримання влади.

Теоретично, шкідливість популізму визнають більшість українських політиків. Так за словами Президента України, «прогресуючий популізм так само є однією із головних політичних загроз зростанню» суспільного добробуту, «український популізм здебільшого не правого, а лівого толку. Він блокує цілу низку важливих реформ, без яких не може бути здорової та успішної економіки, як-от прозору приватизацію чи впровадження ринку земель сільськогосподарського призначення» [13].

Українські політики і самі часто звинувачують один одного в популізмі, особливо під час виборів. Але більшість політичних сил, які приймають участь у виборах, є певною мірою «популістами» – в тому розумінні, що їхні програми розраховані, насамперед, на залучення голосів електорату без гарантій не тільки виконати обіцянки, але й дати шанс громадянам вплинути на цей процес. Дані моніторингу передвиборчих програм кандидатів-мажоритарників показали, що механізми виконання передвиборчих обіцянок закладені лише у третині програм кандидатів у мажоритарних округах, а їх фінансовий аспект прописаний лише в 7% програм. Перелік конкретних законопроектів, які майбутній парламент має намір подати у Верховній Раді, наявний лише у 27,5% проаналізованих програм [14]. При цьому найпопулярнішими серед них є закони про імпідмент Президента, про відкликання народного депутата, про захист української мови, про кримінальну відповідальність за голосування картками інших депутатів та інші, які не стосуються економічного боку життя людей і мають вже довгу історію виконання шляхом «заговорювання».

Характерною рисою українського політикуму сьогодні є застосування популістських методів і за межами електорального процесу. Це підтверджується, зокрема, матеріалами, підготовленими учасниками воркшопу з контролю над депутатами «20×20» Громадянської мережі ОПОРА, з урахуванням даних онлайн-сервісу rada4you.org, де акумулюються результати парламентської діяльності депутатів. Це дозволило чітко відслідкувати відповідність між деклараціями та реальною законодавчою діяльністю депутатів. Так, наприклад, лідер «Батьківщини» Ю. Тимошенко яскрава ораторка, яка здатна переконливо дискутувати та обґрунтовувати свою позицію з будь-яких питань. Натомість присутність Ю. Тимошенко на засіданнях у Верховній Раді не перевищує 47 %. З принци-

пових питань її думки також не є послідовними. Яскравий приклад – земельна реформа: у 2008 році, коли Тимошенко займала посаду прем'єра-міністра задля отримання чергового траншу, вона підписала меморандум з МВФ, де, зокрема, передбачалось «створення працюючого ринку сільськогосподарських земель». Але після перемоги Євромайдану, перейшовши в опозицію, політик стала одним з головних захисників мораторію, відтак послідовно голосувала за всі законопроекти, з ним пов'язані у тому числі і за законопроект №4727 «Про внесення змін до Земельного кодексу України» (щодо мораторію на купівлю продаж або іншим способом відчуження земель сільськогосподарського призначення). Ю. Бойко, співголова фракції «Опозиційного блоку», хоча засідання парламенту відвідує частіше за Ю. Тимошенко (його присутність на засіданнях дорівнює 72%), також активно виступає проти зняття мораторію на продаж землі, але за жодне рішення, пов'язане з мораторієм, ніколи не голосував. В. Рабинович не дуже часто присутній у сесійній залі (34%). Не дивлячись на таку низьку законодавчу активність, що є його прямим обов'язком, він має високий рейтинг підтримки з боку виборців, у тому числі і завдяки експлуатації теми боротьби з корупцією. Але його антикорупційна діяльність так і залишилася гучними словами, оскільки в 2016 році, під час голосування за законопроекти, спрямовані на подолання корупції в Україні, нардеп стабільно був або відсутній, або ж просто не голосував за їх прийняття [15]. Це лише декілька прикладів, перелік подібних спостережень, нажаль, можна було б суттєво продовжити.

З огляду на всі ці прояви нераціональної, популістичної поведінки політиків актуалізується завдання пошуку методів протидії цим загрозливим тенденціям. Французький громадський та державний діяч Гі Сорман, наприклад, наголошує на важливості просвітницьких методів протидії популізму: «Марно протестувати проти популізму, тому що іноді з'являється ризик зміцнити його, але зрозуміти його — вкрай потрібно. І це нагальна потреба, тому що треба вміти переосмислити його ідеї» [16]. М. Тейлор вважає, що необхідно «об'єднувати людей, нагадувати їм про спільне, а не про відмінне. Щоб вони утримувалися від бажання звинувачувати у своїх проблемах інших людей. Тому вже зараз нам необхідно міркувати про те, як створити зручніші та ефективніші установи, які б дозволяли людям позбутися своїх страхів і допомогти зосередитися на тому, що нас об'єднує. Зокрема, наша гуманність» [17].

Саме громадянське об'єднання, усвідомлення реальних інтересів та шляхів їх реалізації виступає найбільш органічним механізмом боротьби з популізмом та розвитку соціуму. Це свого часу підкреслював ще А. де Токвіль. Він вважав: «Щоб люди були або стали цивілізовані, мистецтво об'єднань має розвинути і вдосконалитися серед них прямо пропорційно зростанню рівності умов» [18, с. 415]. На думку Ф. Фукуями, «...стабільна політична структура...може виникнути лише за умов, якщо люди, що об'єднані спільними інтересами, здатні до співробітництва заради загальних цілей – здатність заснована, в кінцевому випадку, на соціальному капіталі. Схильність до самоорганізації є саме та складова, яка конче потрібна для успішної роботи демократичних інститутів. Саме право, засноване на народному суверенітеті, перетворює систему свободи взагалі в систему свободи, засновану на законі. Але ніяка така система не може бути вибудована, спираючись на масу неорганізованих та ізольованих один від одного індивідів, схильних формувати власні погляди та уподобання, про які стає відомо лише під час виборів» [19, с. 580].

Аналізуючи ці надзвичайно актуальні для українського суспільства тези А. Токвіля та Ф. Фукуями й сучасну політичну практику, можна стверджувати, що провідним засобом подолання надмірних впливів нераціонального популізму виступає залучення громадян до реальної, практичної участі в управлінні на всіх рівнях суспільно-політичного життя. Тільки тоді, коли громадяни будуть

переконані, що стан добробуту в державі – це результат переважно їх власних зусиль, а не ворожих та злочинних дій можновладців, можна буде говорити про наявність надійної бази для реального об'єднання людей у справжні, дієві громадянські асоціації. У політиці куди більшу вагу повинні мати інновації, які допомагають не тільки мобілізувати учасників протестів, але й об'єднувати людей. Нові технології мають використовуватися для того, щоб залучати людей до спільного пошуку вирішення суспільних проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Тейлор М. Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї // Тиждень, 1 вересня 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Дата звернення 27.04.2017)
2. Conovan M. Populism. – N.-Y., 1981. – 278p.
3. Макміллан М. Що таке популізм? – URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/makmillan/shcho-take-populizm-412114.html> (Дата звернення 27.04.2017)
4. Дем'яненко М. Морально-етичний аспект популізму. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Дата звернення 27.04.2017)
5. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // Yves Meny and Yves Surel. – Palgrave, 2002. – P. 65–66.
6. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 391с.
7. Тейлор М. Сучасна політика перетворилася на спорт, коли всі думки лише про перемогу, а не про ідеї // Тиждень, 1 вересня 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Дата звернення 27.04.2017)
8. Дем'яненко М. Морально-етичний аспект популізму. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Дата звернення 27.04.2017)
9. Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні / Мультиверсум: Філософський альманах [збірник наукових праць]. – Київ, 2008. – С. 42–51.
10. У Франції пройшли перші теледебати кандидатів у президенти // День, 24 березня 2017. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/210317-u-franciyi-proyshly-pershi-teledebaty-kandydativ-u-prezidentu> (Дата звернення 27.04.2017)
11. Трегуб Г. Дік Пелс: «Патріотизм може бути дуже позитивним явищем, якщо буде сповнений прогресивних ідей» // Тиждень, 16 березня 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/World/187183> (Дата звернення 27.04.2017)
12. Ганта М. Вибори у Нідерландах: Тест на популізм пройшли. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2194369-vibori-u-niderlandah-test-ultrapravimi.html> (Дата звернення 27.04.2017)
13. Популізм та діяльність політиків за принципом «чим гірше, тим краще» - не менша загроза для України ніж російська агресія – Виступ Президента України Петра Порошенка на п'ятому засіданні Ради регіонального розвитку. – URL: <http://www.president.gov.ua/news/populizm-ta-diyalnist-politikiv-za-principom-chim-girshe-tim-40466> (Дата звернення 27.04.2017)
14. Реалістичністю передвиборчих обіцянок переймаються лише 7% мажоритарників - дослідження. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1411682-realistichnistyu-peredviborchih-obitsyanok-pereymayutsya-lishe_7_magoritarnikov_doslidgennya_1765252.ht (Дата звернення 27.04.2017)
15. Що топ-політики обіцяють і як за це (не) голосують // Тиждень. – 7 березня 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/187071> (Дата звернення 27.04.2017)
16. Сорман Гі. Популізм – це порнографія. – URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Sorman_Populizm-se_pornografiya.htm (Дата звернення 27.04.2017)
17. Гуменюк Н., Друзюк Я. Як протистояти сучасному популізму – інтерв'ю експерта британського прем'єра. – URL: <https://hromadske.ua/posts/populizm-britaniya-mettyu-teilog> (Дата звернення 27.04.2017)
18. Токвиль Алексис де. Демократія в Америці / В. Т. Олейник (пер.), Гародьд Дж. Ласки (предисл.). – М. : Весь мир, 2000. – 559с.
19. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели. Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ» АО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.

REFERENCES:

1. Teilor M. Suchasna polityka peretvorylasia na sport, koly vsi dumky lyshe pro peremohu, a ne pro idei [Modern politics has become a sport, when all thoughts are only about winning and not about the idea] // Tyzhden, 1 veresnia 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Accessed 27.04.2017)
2. Conovan M. Populism. – N.-Y., 1981. – 278r.
3. Makmillan M. Shcho take populizm? [What is the populism?] – URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/makmillan/shcho-take-populizm-412114.html> (Accessed 27.04.2017)
4. Demianenko M. Moralno-etychnyi aspekt populizmu [Moral-ethical aspects of populism]. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Accessed 27.04.2017)
5. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics // Yves Meny and Yves Surel. – Palgrave, 2002. – P. 65–66.
6. Romaniuk A.S. Porivnialnyi analiz politychnykh instytutiv krain Zakhidnoi Yevropy [The Comparative analysis of political institutions of Western Europe]. – L.: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 2007. – 391s.
7. Teilor M. Suchasna polityka peretvorylasia na sport, koly vsi dumky lyshe pro peremohu, a ne pro idei [Modern politics has become a sport, when all thoughts are only about winning and not about the idea] // Tyzhden, 1 veresnia 2013. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/87620> (Accessed 27.04.2017)
8. Demianenko M. Moralno-etychnyi aspekt populizmu [Moral-ethical aspects of populism]. – URL: <http://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/480> (Accessed 27.04.2017)
9. Pobochyi I. A. Politychnyi populizm i yoho mistse v suchasnomu protystoianni politychnykh syl v Ukraini [Political populism and its place in the modern confrontation of political forces in Ukraine] / Multyversum: Filosofskyi almanakh [zbirnyk naukovykh prats]. – Kyiv, 2008. – S. 42–51.
10. U Frantsii proishly pershi teledebaty kandydativ u prezydenty [France held the first televised debate of presidential candidates] // Den, 24 bereznia 2017. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/210317-u-francyi-proyshly-pershi-teledebaty-kandydativ-u-prezydenty> (Accessed 27.04.2017)
11. Trehub H. Dik Pels: «Patriotyzm mozhe buty duzhe pozytyvnym yavyschem, yakshcho bude spovnenyi prohresyvnykh idei» [Dik Pels: «Patriotism can be a very positive development, if be full of progressive ideas»] // Tyzhden, 16 bereznia 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/World/187183> (Accessed 27.04.2017)
12. Hanta M. Vybery u Niderlandakh: Test na populizm proishly [Elections in the Netherlands: a Test of populism gone]. – URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2194369-vibori-u-niderlandah-test-ultrapravimi.html> (Accessed 27.04.2017)
13. Populizm ta diialnist politykiv za pryntsyom «chym hirshe, tym krashche» – ne mensha zahroza dlia Ukrainy nizh rosiiska ahresiiia – Vystup Prezydenta Ukrainy Petra Poroshenka na piatomu zasidanni Rady rehionalnoho rozvytku [Populism and politicians on the principle «the worse, the better» – no less of a threat to Ukraine than Russian aggression – the President of Ukraine Petro Poroshenko at the fifth meeting of the regional development Council.]. – URL: <http://www.president.gov.ua/news/populizm-ta-diyalnist-politikiv-za-principom-chim-girshetim-40466> (Accessed 27.04.2017)
14. Realistychnistiu peredvyborchykh obitsianok pereimaiutsia lyshe 7% mazhorytarnykyv – doslidzhennia [Realistic campaign promises concerned only 7% of constituencies – research]. – URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1411682-realisticnistyiu_peredviborchih_obitsyanok_pereymayutsia_lishe_7_magoritarnykyv___doslidzhennya_1765252.ht (Accessed 27.04.2017)
15. Shcho top-polityky obitsiaut i yak za tse (ne) holosuiut [Top politicians promise and how it (not) vote] // Tyzhden. – 7 bereznia 2017. – URL: <http://tyzhden.ua/Politics/187071> (Accessed 27.04.2017)
16. Sorman Hi. Populizm – tse pornohrafiia [Populism is pornography.]. – URL: http://www.ji-magazine.lviv.ua/2017/Sorman_Populizm-ce_pornografiya.htm (Accessed 27.04.2017)
17. Humeniuk N., Druziuk Ya. Yak protystoiaty suchasnomu populizmu – intervju eks-radnyka brytanskoho premiera [How to resist the modern populism – an interview with former adviser to the British Prime Minister.]. – URL: <https://hromadske.ua/posts/populizm-britaniya->

mettyu-teilor (Accessed 27.04.2017)

18. Tokvil' Aleksis de. Demokratiya v Amerike [Democracy in America] / V. T. Oleynik (per.), Garod'd Dzh. Laski (predisl.). – М. : Ves' mir, 2000. – 559s.

19. Fukuyama F. Doverie: sotsial'nye dobrodeteli [Trust: social virtue]. – М.: ООО «Izdatel'stvo ASTZAO NPP «Ermak», 2004. – 730 s.

Новакова Е. В., доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политических наук Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманов (Киев, Украина), E-mail: nev_lg@ukr.net

Тренд популизма в современном политическом процессе.

Аннотация. В статье рассматриваются современные факторы развития политического популизма, учитывая его отрицательный смысл, что проявляется в ключевых принципах и методах деятельности. Анализируются основные качественные характеристики популизма как политического явления. Исследуется причина его популярности в современном общественно-политическом пространстве, а также последствия применения как для самих популистов, так и для общества в целом.

Ключевые слова: популизм, политика, политическая идеология, гражданское общество.

Novakova O., doctor of political Scienses, Professor, professor of the Department of political science, National Pedagogical Dragomanov University (Kiev, Ukraine), E-mail: nev_lg@ukr.net

Trend of populism in modern political process.

Abstract. This article reviews new factors of political populism because of its mostly negative content that appears in the key principles and methods of work. Analyzes key quality characteristics of populism as a political phenomenon. Investigate the reason for its popularity in today's socio-political space, and the implications of both for the populist and society as a whole.

Keywords: populism, politics, political ideology, civil society.

УДК 324: 321.74 „713”(11)

Поліщук І. О.,

професор, доктор політичних наук,
професор кафедри соціології та політології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна), E-mail: I_polischuk@ukr.net

**ПОСТКОМУНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ:
ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. У компаративному контексті розглянуто особливості політико-режимної та електоральної еволюції пострадянських України та Росії. Виокремлюються специфічні траєкторії розвитку названих країн у постсоціалістичний період. Встановлюються оригінальні та спільні характеристики у демократичному транзиті обох пострадянських суспільств. Формулюються прогностичні зауваження щодо можливого політико-режимного розвитку України та Росії. Демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу.

Ключові слова: політична культура, пострадянське суспільство, посткомуністичний транзит.

Актуальність заявленої теми полягає у тому, що зіставлення основних характеристик електоральної культури пострадянських України і Росії дозволяє краще простежити в них специфіку транзитивних процесів, адже саме електоральна культура є необхідним індикатором якісних політико-системних трансформацій у перехідних суспільствах. Природа політичного режиму детермінує врешті-решт усі інші політичні показники в тій чи іншій державі. Сьогодні у світі існують країни, політичні режими яких не можна віднести до класичної типологізації: